

APOLLONIA a.R. ARAŞTIRMALARI / APOLLONIA a.R. STUDIES
BAND 2

NEKROPOL VE PEYZAJ
UYGULAMALAR, YAKLASIMLAR VE ÖNERİLER
NECROPOLIS AND LANDSCAPE
IMPLEMENTATIONS, APPROACHES AND
SUGGESSTIONS

Editörler / Edited by
Mustafa Şahin - Güney Özkılınç - A. Sinan Özbey

APOLLONIA a.R. ARAŞTIRMALARI / APOLLONIA a.R. STUDIES
BAND 2

Editör / Edited by
Mustafa Şahin

Destekleyen Kurumlar

**NEKROPOL VE PEYZAJ
UYGULAMALAR, YAKLAŞIMLAR VE ÖNERİLER**

**NECROPOLIS AND LANDSCAPE
IMPLEMENTATIONS, APPROACHES AND SUGGESSTIONS**

2-3Aralık/December 2016 Gölyazı, Nilüfer, Bursa - Türkiye

Editörler / Edited by

Mustafa Şahin - Güney Özkılınç - A. Sinan Özbey

BURSA-2019

Proje Sahibi

Nilüfer Belediyesi

Yayına Hazırlayanlar

Arş. Gör. A. Ali Altın

Arş. Gör. Gonca Gülsefa

Düzeltili

Nebiye Çavuş

Grafik Tasarım

Özgür Aydın

Kapak Fotoğrafi

Apollonia Kazı Arşivi

ISBN

978-605-9897-59-4

Basım Yılı ve Yeri

2019 - BURSA

NİLÜFER BELEDİYESİ MATBAASI

Bu kitap Nilüfer Belediyesi tarafından yayına hazırlanmıştır.

Bu kitabın tüm yayın hakları Nilüfer Belediyesi'ne aittir.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

NİLÜFER BELEDİYESİ

İhsaniye Mah. Nilüfer Cumhuriyet Meydanı

No: 2A/2B Blok Nilüfer-Bursa Tel: 444 16 03

www.nilufer.bel.tr / e-posta: nilufer@nilufer.bel.tr

Turgay Erdem
Nilüfer Belediye Başkanı

Merhaba,

Gölyazı (Apollonia ad Rhyndacum) nekropol alanı, antik kenti sınırlayan sur duvarlarından başlayıp Bursa-İzmir karayoluna kadar uzanmaktadır. Apollon Tapınağı'nın bulunduğu Kız Ada'ya da hâkim bir noktada bulunan nekropol sahasında Ağustos 2016 tarihinden beri devam eden kurtarma kazıları neticesinde; ortaya çıkarılan Antik Çağ mezarlarının sergileneceği ve ölü gömme geleneklerinin sunulacağı "Apollonia Nekropol Alanı Açık hava Müzesi"nin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yol haritamızı çizmek ve tüm dünyadaki nekropol alanlarının peyzaj düzenlemesine ilişkin uygulamalar, yaklaşımlar ve önerileri değerlendirmeye ve tartışmaya açmak adına Nilüfer Belediyesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Bursa Uludağ Üniversitesi işbirliğinde 2-3 Aralık 2016 tarihinde Gölyazı Aziz Panteleimon Kilisesi'nde "Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi-1, Nekropol ve Peyzaj" adı altında bir çalıştay düzenlenmiştir.

Çalışmaya 8'i yurt dışından olmak üzere toplam 36 akademisyen katılım sağlamış olup, 7 farklı oturum düzenlenmiştir. Söz konusu çalıştayda nekropol alanlarındaki koruma önlemleri ve önerileri, peyzaj problemleri, teşhir ve düzenleme önerileri, açık hava müzesi, müzepark uygulamaları, tarih öncesinde ölüm ve ölümler kenti, müzecilik, mezar tipleri, arkeometrik analizler ile yeraltı yapılarının envanter tespitine yönelik araştırma ve haritalama konulu 26 bildiri sunulmuştur.

İki gün boyunca yapılan bilimsel değerlendirmeler sonucu elde edilen sonuç bildirgesinde; yapılacak olan düzenlemenin Gölyazı'nın tamamı için tüm kültürel değerleri, hatta geleneksel kültürel öğelerin koruma kararlarının, çevre düzenleme kararlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, söz konusu alanlarındaki düzenlemelerin hem arkeolojik hem de doğal çevre ile uyumlu olması, peyzaj düzenlemelerinde alanın kendi doğal bitki örtüsü ve toprak yapısı kullanılarak düzenlemeye gidilmesi gerektiği, nekropol alanlarında ortaya çıkarılan mezar yapılarının korunmasına yönelik dış hava koşullarından olumsuz etkilenmesini önlemek amacıyla gereken durumlarda koruma çatıları veya korugan yapı sistemlerine yer verilmesi ve en önemlisi de bu çok kıymetli kültürel alanların korunmasında tüm güvenlik tedbirlerinin alınarak gelecek nesillere aktarılması amacıyla sürdürülebilirliğin sağlanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Son olarak çalıştayın bir fikir halinden şekillenmesine kadar, bu büyük buluşmaya varan süreçte emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Tarihine, kültürüne ve coğrafyasına sahip çıktığımız kentimizde insana ve yaşama dair yeni çalışmaları hep birlikte gerçekleştirebilmek dileğiyle....

Onur Kurulu / Honourary President

Prof. Dr. Yusuf Ulcay - Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörü / Rector of Bursa Uludağ University

Mustafa Bozbey - Nilüfer Belediye Başkanı / Mayor of Nilüfer

Bilimsel Komite / Scientific Committee

Prof. Dr. İ. Hakan Mert (Bursa Uludağ Üniversitesi / Bursa Uludağ University)

Prof. Dr. Gürcan Polat (Ege Üniversitesi / Ege University)

Prof. Dr. Christof Berns – Almanya / Germany

Prof. Dr. Aziz Novruzlu – Azerbaycan / Azerbaijan

Prof. Dr. Emanuel Voutiras – Yunanistan / Greece

Doç. Dr. Necmi Karul (İstanbul Üniversitesi / İstanbul University)

Doç. Dr. Gül Sayan (Bursa Teknik Üniversitesi / Bursa Technical University)

Yrd. Doç. Dr. Alexander Vacek – Avusturya / Austria

Yrd. Doç. Dr. Alpay Tırlı (Sinop Üniversitesi / Sinop University)

Dr. Filippo Battistoni-İtalya / Italy

Çalıştay Düzenleme Komitesi / Organizing Committee

Prof. Dr. Mustafa Şahin (Çalıştay Başkanı / Workshop Head)

Ali Sinan Özbey, M. A. (Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürü / Director of Bursa Archaeological Museum)

Doç. Dr. Derya Şahin (Bursa Uludağ Üniversitesi / Bursa Uludağ University)

Güney Özkılınç (Nilüfer Belediyesi Kültür Sosyal İşler Müdürü / Municipality of Nilüfer – Director of Cultural and Social Affairs)

Onur Ulutaş (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Nurgül Çetin (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Evrinm Gülay Köksal (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Eirini Kalogeropoulou Yalçın (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Gamze Şahin (Nilüfer Belediyesi / Municipality of Nilüfer)

Yayına Hazırlayanlar / Redaction

Arş. Gör. A. Ali Altın

Arş. Gör. Gonca Gülsefa

ÇALIŞTAY PROGRAMI / WORKSHOP PROGRAMME

02 Aralık/December 2016 –Cuma/Friday

09:30-10:00 Çalıştay Kayıt İşlemleri / Workshop Registration Procedures

10:00-11:00 Protokol Konuşmaları / Protocol Speeches (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

11:00-12:30 Açılış Bildirisi / Opening Ceremony (Gölyazı Nekropolü / Necropolis of Gölyazı)

Prof. Dr. Mustafa Şahin - A. Sinan Özbey (M.A.)

“Apollonia a.R. Nekropol Alanı Kurtarma Kazıları/ The Rescue Excavations of Necropolis Area at Apollonia a.R.”

12:30 – 14:00 Öğle Yemeği / Lunch

Birinci Oturum / First Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

02 Aralık Cuma / 14:30-15:45

Oturum Başkanı / Moderator: Yrd. Doç. Dr. Alpay Tırıl

14:30-14:45 Yrd. Doç. Dr. Bakiye Yükmen Edens

“Anıtsal Prehistorik Gömmelerin Peyzajı / Landscape of The Monumental Prehistoric Burials”

14:45-15:00 Prof. Dr. Aziz Novruzlu

“Apollonia Defnetme Âdetlerinin Kuzey Karadeniz Benzerleri, Nekropollerin Korunma ve Peyzaj Problemleri / Burial Customs of Apollonia and Correlations with Northern Black Sea Area, Landscape and Protection of Necropoleis”

15:00-15:15 Prof. Dr. Gürcan Polat - Doç. Dr. Yasemin Polat

“Antandros Nekropolisi Teşhir ve Düzenleme Önerileri / Proposals for The Exhibition and Arrangement in Antandros Necropolis”

15:15-15:30 Doç. Dr. Fikret Özcan

“Milet Kacartepe Nekropolü, Koruma ve Düzenleme Çalışmaları / Miletus, The Necropolis of Kacartepe, Protective Measures and Presentation”

15:30-15:45 Yrd. Doç. Dr. Abuzer Kızıl

“Milas Mezarları: Koruma Önlemleri ve Önerileri / Milas Tombs: Protection Measures and Recommendations”

15:45-16:00 Kahve Arası / Coffee Break

İkinci Oturum / Second Session (Gölyazı Kültürevi / Gölyazı Culture House)

02 Aralık/December – Cuma/Friday 16:00-17:00

Oturum Başkanı / Moderator: Prof. Dr. Gürcan Polat

16:00-16:15 Yrd. Doç. Dr. Hasan Kasapoğlu

“Parion Güney Nekropolisi Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Olası Nekropolis Peyzaj – Açık Hava Müzesi – Müzепark Uygulamaları Üzerine Bazı Düşünceler / Some Thoughts About Possible Necropolis Landscape - Open Air Museum - Archaeopark Applications in The Light of The Parion Southern Necropolis's Graves and Burial Customs”

16:15-16:30 Yrd. Doç. Dr. Ahmet Bilir – Güzin Bilir (M.A.)

“Yol Üstünde Bir Mezar Anıtı: Konca Lahdi ve Peyzaj Uygulamaları / A Grave Monument on The Road; The Konca Sarcophagus and Landscape Arrangements”

16:30-16:45 Dilara Çamlıca – Nihal Kardoruk (M.A.)

“Nekropol Alanı Çağdaş Sergileme Projelerine Bir Örnek: Antalya Doğu Garajı Nekropol Alanı / An Example for the Modern Exhibition Projects on Necropoleis: Antalya Doğu Garajı Necropolis”

16:45-17:00 Yrd. Doç. Dr. Alpay Tırıl

“Peyzaj ve Nekropol: Teorik Bir Bakış / Landscape and Necropolis: A Theoretical Overview”

17:00-17:15 Kahve Arası / Coffee Break

Üçüncü Oturum / Third Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

02 Aralık/December – Cuma/Friday 17:15 – 18:30

Oturum Başkanı / Moderator: Doç. Dr. Derya Şahin

17:15-17:30 Doç. Dr. Mine Tanaç Zeren

“Arkeolojik Mirasın Korunması ve Sunumuna Yönelik Yaklaşımlar / Approaches in Preservation and Exhibition of Archaeological Sites”

17:30-17:45 Öğr. Gör. Dr. Christopher Edens

“Tombs, cemeteries and landscape in prehistory / Tarih Öncesi'nde Mezarlar, Mezarlıklar ve Peyzaj”

17:45-18:00 Arş. Gör. Dr. Serkan Gündüz – Arş. Gör. Gözde Kırılı Özer

“Myndos Nekropol Alanları: Doğu Nekropolü Peyzaj Önerisi / The Necropolis Areas of Myndos: Landscape Proposal of East Necropolis”

18:00-18:15 Yousef Aldabti

“Shash Hamdan Tomb, Archaeological Survey & Renovation Project / Shash Hamdan Mezarı Arkeolojik Yüzey Araştırması ve Yenileme Projesi”

19:30 Akşam Yemeği / Dinner

03 Aralık/December 2016 – Cumartesi/Saturday

Dördüncü Oturum / Fourth Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

03 Aralık/December – Cumartesi/Saturday 09:30 – 10:30

Oturum Başkanı/ Moderator: Prof. Dr. İ. Hakan Mert

09:30-09:45 Yrd. Doç. Dr. Ersin Çelikbaş

“Hadrianoupolis’ten Bir Grup Kaya Mezarı / A Group of Rock Tombs in Hadrianoupolis”

09:45-10:00 Doç. Dr. Necmi Karul

“Tarih Öncesi’nde Ölüm ve Ölüler Kenti / Death and Necropolis in Prehistory”

10:00-10:15 Prof. Dr. Gül Işın

“Ölü – Ölüm – Müzecilik / Dead – Death - Museology”

10:15-10:30 Arş. Gör. A. Ali Altın

“Nikaia Nekropoller ve Mezar Anıtları / The Necropoleis and the Grave Monuments of Nikaia”

10:30 – 10:45 Kahve Arası / Coffee Break

Beşinci Oturum / Fifth Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

03 Aralık/December – Cumartesi/Saturday 10:45 - 11:45

Oturum Başkanı / Moderator: Prof. Dr. Gül Işın

10:45-11:00 Prof. Dr. İ. Hakan Mert

“Priene Nekropoller / The Necropoleis of Priene”

11:00-11:15 Prof. Dr. Bilge Hürmüzlü Kortholt – Çağatay Çelik

“Seleukeia Sidera Nekropolisi / Seleukeia Sidera Necropolis”

11:15-11:30 Doç. Dr. Derya Şahin

“Myndos Asar Adası Mezarları / Tombs from Asar Island, Myndos”

11:30-11:45 Sven Kühn M.A.

“The Hellenistic and Roman Necropoleis in Hattuşa-Boğazköy / Hattuşa-Boğazköy’deki Hellenistik ve Roma Dönemi Nekropoller”

12:30-14:00 Öğle Yemeği / Lunch

Altıncı Oturum / Sixth Session (Gölyazı Kültürevi / Gölyazı Culture House)

03 Aralık/December – Cumartesi/Saturday 14:30 – 15:30

Oturum Başkanı / Moderator: Doç. Dr. Necmi Karul

14:30-14:45 Yrd. Doç. Dr. Özden Ürkmez

“Batı Anadolu’da Kapama Mezar Tipleri: Ahşap, Kiremit ve Taş Kapaklı Örnekler Üzerinde Gözlemler / Covered Grave Types in Western Anatolia: Observations on Wood, Tile and Stone Covered Examples”

14:45-15:00 Yrd. Doç. Dr. Gülseren Kan Şahin – Nihal Kardoruk (M.A.)

“Nekropol Alanı Sergi Düzenlemelerine İtalya’dan Örnekler / Some Examples from Italy for Exhibition Arrangement of Necropolis”

15:00-15:15 Yrd. Doç. Dr. Ali Akın Akyol – Prof. Dr. Yusuf Kağan Kadioğlu

“Bursa, Nilüfer Gölyazı Sur Duvarları Arkeometrik Analizleri / Archaeometric Analyses of City Walls of Gölyazı”

15:15-15:30 Ertuğ Çelik – Tayfun Özdemir

“Bursa-Nilüfer-Gölyazı Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanında Yeraltı Yapılarının Envanter Tespitine Yönelik Manyetik ve Yer Radarı Yöntemleri ile Araştırılması ve Haritalanması İşi / Gölyazı / Apollonia – Bithynia Gpr, Magnetic & Archaeometric Study”

15:30 - 15:45 Kahve Arası / Coffee Break

Değerlendirme Oturumu / Conclusion Session (Gölyazı Kültür Evi / Gölyazı Culture House)

03 Aralık/December – Cumartesi/Saturday 15:45-17:00

Güney Özkılınç (Moderatör/ Moderator)

Prof. Dr. Mustafa Şahin

Prof. Dr. Elmar Schwertheim

Prof. Dr. Adnan Diler

A. Sinan Özbey

Edoardo Tresoldi

Antonio Oriente

18:30 Akşam Yemeği / Dinner

İÇİNDEKİLER – TABLE OF CONTENTS

ÖNSÖZ - FOREWORD	13
GÖLYAZI SUR DUVARLARI ARKEOMETRİK ANALİZLERİ / ARCHAEOMETRIC ANALYSES OF CITY WALLS OF GÖLYAZI / Ali Akın AKYOL - Yusuf Kağan KADIOĞLU	17
NİKAİA MEZAR ANITLARI: 2013 – 2015 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN YÜZEY ARAŞTIRMASINA DAİR ÖN RAPOR / THE GRAVE MONUMENTS OF NİKAİA: A PRELIMINARY REPORT OF 2013-2015 SURVEYS / Ahmet Ali ALTIN	37
YOL ÜSTÜNDE BİR MEZAR ANITI: KONCA LAHDİ VE PEYZAJ UYGULAMALARI A GRAVE MONUMENT ON THE ROAD; THE KONCA SARCOPHAGUS AND LANDSCAPE ARRANGEMENTS / Ahmet BİLİR - Güzin BİLİR - Yasemin BİLİR ALTINOK	53
HADRIANOPOLİS ÖN ODALI KHAMOSORİON TİPİ KAYA MEZARI / A CHAMOSORION TYPE ROCK-CUT TOMB WITH A FRONT ROOM FROM HADRIANOPOLIS / Ersin ÇELİKBAŞ	69
ANITSAL PREHİSTORİK GÖMMELERİN PEYZAJI / LANDSCAPE OF THE MONUMENTAL PREHISTORIC BURIALS / Bakiye YÜKMEN EDENS	83
BURIALS, CEMETERIES AND LANDSCAPE IN PREHISTORY / TARİH ÖNCESİNDE MEZARLAR, MEZARLIKLAR VE PEYZAJ / Christopher EDENS	95
MYNDOS NEKROPOL ALANLARI: DOĞU NEKROPOLÜ PEYZAJ ÖNERİSİ / THE NECROPOLIS AREAS OF MYNDOS: LANDSCAPE PROPOSAL FOR THE EAST NECROPOLIS / Serkan GÜNDÜZ - Gözde KIRLI ÖZER	107
ANTİK ÇAĞ'DA ÖLÜM VE MÜZECİLİK / DEATH IN THE ANCIENT HISTORY AND MUSEOLOGY / Gül İŞİN	125
NEKROPOL ALANI SERGİ DÜZENLEMELERİNE İTALYA'DAN ÖRNEKLER / SOME EXAMPLES FROM ITALY FOR EXHIBITION ARRANGEMENT OF NECROPOLIS / Gülseren KAN ŞAHİN - Nihal KARDORUK - Dilara ÇAMLICA	135
PRIENE NEKROPOLLERİ / THE NECROPOLEIS OF PRIENE / İbrahim Hakan MERT - Buğra KURU	145
MİLET KAÇARTEPE NEKROPOLÜ KORUMA ÇALIŞMALARI VE DÜZENLEME ÖNERİLERİ / THE NECROPOLIS OF KAÇARTEPE IN MILETUS: CONSERVATION AND PRESENTATION / Fikret ÖZCAN	165
MYNDOS ASAR ADASI MEZARLARI / TOMBS FROM ASAR ISLAND IN MYNDOS / Derya ŞAHİN	183
APOLLONİA a.R. NEKROPOL ALANI KURTARMA KAZILARI / THE RESCUE EXCAVATIONS ON NECROPOLIS AREA AT APOLLONIA A. R. / Mustafa ŞAHİN - Ali Sinan ÖZBEY	201
ARKEOLOJİK MİRASIN KORUNMASI VE SUNUMUNA YÖNELİK YAKLAŞIMLAR / APPROACHES IN PRESERVATION AND EXHIBITION OF ARCHAEOLOGICAL SITES / Mine TANAÇ ZEREN	221
PEYZAJ VE NEKROPOL: TEORİK BİR BAKIŞ / LANDSCAPE AND NECROPOLIS: A THEORETICAL OVERVIEW / Alpay TIRIL	229
BATI ANADOLU'DA KAPAMA MEZAR TİPLERİ: AHŞAP, KİREMİT VE TAŞ KAPAKLI ÖRNEKLER ÜZERİNDE GÖZLEMLER / COVERED GRAVE TYPES IN WESTERN ANATOLIA: OBSERVATIONS ON WOOD, TILE AND STONE COVERED EXAMPLES / Özden ÜRKMEZ	237

ÖNSÖZ

2-3 Aralık 2016 tarihleri arasında Nilüfer-Gölyazı'da (Apollonia ad Rhyndacum) düzenlenen "1. Uluslararası Nekropol ve Peyzaj: Uygulamalar, Yaklaşımlar ve Öneriler Çalıştayı", Gölyazı Mahallesi'nde bulunan Kültürevi'nde (Aziz Panteleimon Kilisesi) gerçekleşmiştir.

Apollonia a.R.'un İÖ 2. yüzyılda Milet'in kolonisi olarak kurulduğu söylene de, 2016 yılında başlayan kurtarma ve sondaj kazıları esnasında elde edilen verilere göre kuruluşu en azından İÖ erken 5. yüzyıla kadar geri gitmektedir.

Antik kent önemli ölçüde modern Gölyazı'nın altında kalmaktadır. Ancak kente ait nekropol sahası zamanında SİT alanı olarak ilan edildiği için günümüze kadar olduğu şekliyle korunmuştur. Korunan nekropol sahası antik kenti sınırlayan sur duvarlarından başlayıp büyük bir ihtimalle Bursa-İzmir karayoluna kadar uzanmaktadır. Apollon tapınağının bulunduğu Kız Ada'ya hâkim bir yamaçta bulunan nekropol sahası, günümüze değin büyük ölçüde tahrip olmadan ulaşabilen önemli nekropol sahalarından birisidir.

2016 yılında kaçak kazıların yoğunlaşması üzerine Bursa Arkeoloji Müzesi başkanlığında nekropol sahasında kurtarma kazılarına başlanmıştır. Mevcut buluntulara göre khamosorion mezarlar yoğun olmak üzere, nekropol mimarisinin değişik örneklerini burada görmek mümkündür. Kurtarma kazıları tamamlanan alanda, Antik Çağ'dan günümüze bütün mezar örneklerinin sergileneceği ve ölü gömme geleneklerinin sunulacağı bir müze-park oluşturulması için proje çalışmaları devam etmektedir. Proje kapsamında uygulanacak peyzaj mimarisini belirlemek üzere bir çalıştay yapılmasına karar verilmiştir.

Nilüfer Belediyesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı

ile Bursa Uludağ Üniversitesi tarafından 2-3 Aralık 2016 tarihinde Gölyazı Aziz Panteleimon Kilisesi'nde düzenlenen, "Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi-1, Nekropol ve Peyzaj" çalıştayında uygulamalar, yaklaşımlar ve öneriler değerlendirmeye ve tartışmaya açılmıştır. Farklı alanlarda ve farklı kuruluşlarda çalışmalar yapan bilim insanları, uzmanlar, ilgili meslek odaları, ilgili dernekler ve öğrencilerin katılımıyla zenginleşen çalıştay yüksek bir katılımı gerçekleştirmiş ve başarı ile sonuçlanmıştır.

Açılış konuşması ve ödül törenlerinin ardından; arkeoloji ve peyzaj mimarlığı alanlarından; farklı nekropol alanlarındaki koruma önlemleri ve önerileri, peyzaj problemleri, teşhir ve düzenleme önerileri, açık hava müzesi, müzepark uygulamaları, tarih öncesinde ölüm ve ölümler kenti, müzecilik, mezar tipleri, arkeometrik analizler ile yeraltı yapılarının envanter tespitine yönelik araştırma ve haritalama konularında 26 adet bildiri sunulmuş olup, bu konular 7 farklı oturumda ele alınmış ve tartışılmıştır.

Çalışmaya Almanya, İtalya, Azerbaycan, Suriye ülkelerinden olmak üzere 8 akademisyen, yurt içinden ise çeşitli üniversitelerden 36 akademisyen katılım sağlamıştır.

Açılış oturumu sonunda Gölyazı nekropol alanında, alanın doğal ve kültürel özelliklerini tanımaya yönelik bir arazi gezisi gerçekleştirilmiştir.

Çalıştayın temel amacı; nekropol alanlarının koruma-kullanma dengesi içerisinde ancak koruma öncelikli olarak planlanması, kullanma kavramının ise geçmiş uygarlıklara ait bu miras alanlarından sadece bilgi edinilmesi bağlamında yorumlanarak değerlendirilmesi ve nekropol alanlarının gelecek nesillere aktarılması amacıyla sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bu kapsamda 2-3 Aralık 2016 tarihinde Gölyazı Aziz Panteleimon Kilise'sinde düzenlenen,

“Uluslararası Nilüfer Kültür Çalıştayları Serisi-1, Nekropol ve Peyzaj” çalıştayında aşağıdaki bilimsel değerlendirmeler yapılmıştır.

- Planlama çalışmasında ve proje tasarımında Gölyazı'nın tamamı için; tüm kültürel değerleri, hatta geleneksel kültürel öğelerin koruma kararları, çevre düzenleme kararları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır.
- Koruma amaçlı ilkeler aynı olsa da her yerin kendine özgü özel bir durumu bulunmaktadır.
- Düzenleme, hem arkeolojik hem de doğal çevre ile uyumlu olmalıdır. Alanın koruma öncelikli ve öznel olarak planlanması, tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir.
- Bu alanların kullanımının ise öncelikli olarak bilgi edinilmesi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.
- Nekropol alanlarının gelecek nesillere aktarılması amacıyla sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir.
- Proje tasarımının; yaratıcı, özgün, nitelik ve kimlik vurgularının yapıldığı, kültürel peyzajın felsefi ve estetik özellikleri birleştirilerek yapılması gerektiği düşünülmektedir.
- Toplumlara göre mezar tipleri değişmektedir. Örneğin Kırım'da beş farklı halk mevcuttur ve bu doğrultuda beş farklı mezar geleneği görülmektedir. Bu yüzden alan düzenlemeleri sırasında toplum yapısı da dikkate alınmalıdır.
- Buluntu alanlarında yapılacak olan düzenlemelerde alanın kendi doğal bitki örtüsü ve toprak yapısı kullanılarak onarımlar ve düzenlemeler öncelikli çözüm önerileri arasında yer almalıdır. Sadece çimlendirmenin yeterli olmadığını Milet örneği de göstermiştir.
- Kaçak kazıların ve tahribatın önüne geçmek için güvenlik önlemleri alınmalıdır.
- Buluntuların korunmasına yönelik dış hava koşullarından olumsuz etkilenmesini

önlemek amacıyla gereken durumlarda koruma çatıları veya korugan yapı sistemlerine yer verilmelidir.

- Alanın bir senaryo bağlamında gezilmesini sağlayacak şekilde planlanması, ziyaretçilerin bir kurgu dâhilinde tüm buluntulara ulaşımının sağlanması ve hazırlanacak bilgi tabelaları ile bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır.
- Ziyaretçiye açılacak alanlarda güvenli ve düzenli bir rota izlemesini sağlayan gezi güzergâhları oluşturulmalıdır. Oluşturulan güzergâhlar üzerinde görme engelli vatandaşlar da düşünülerek uyarı levhaları, yönlendirme tabelaları kabartmalı yapılmalıdır.
- Nekropol alanının çevresi ile kurduğu etkileşimin artırılması sağlanmalıdır.
- Etnik kimlik vs. gibi ayırım gözetmeksizin bir teşhirin öncelikler arasında olmasına ve mezarların toplumsal hafızanın bugünkü yaşamı için değerinin öne çıkarılmasına dikkat edilmelidir.
- Nekropol alanları içerisinde giriş – ziyaretçi birimi – kafeterya - müze gibi yapısal kitlelere olabildiğince az yer verilmelidir. Bu kapsamda “Ören Yeri Müzesi” oluşturulabilir.
- Kent içinde, yerinde korunacak arkeolojik alanların “ancak başka ticari amaçlara hizmet etmesi durumunda korunur” algısının önüne geçilmesi gerekmektedir.
- Koruma ve teşhirde yakın çevrenin coğrafi ve diğer arkeolojik değerlerini göz önünde bulunduran projelerin teşvik edilmesi gerekmektedir.
- Oluşturulması planlanan yapısal kitleler içerisinde imitasyon eserler ile orijinali yansıtma, ortam karartılarak hikâyesi ile birlikte yaratma, ses ve koku ile kremasyonu yansıtma gibi uygulamalar kullanılabilir. Yaşamakta olan ölüm, gömme, anma vs. gibi geleneksel uygulamaların belgelenmesi ve

video gibi yöntemler ile paylaşılması, 3 boyutlu mekânlar, çeşitli animasyon ve simülasyonlar ile canlandırma yapılması, iskeletlerin etlendirilmesi ve silikon kalıplarının alınması sergilenen alanların akılda kalması açısından önemli uygulamalardır.

- Ölüm ritüeli; ilk ölüm hali, gömü ritüeli ve bulunduğu hali ile üç aşamalı olarak 3 boyutlu model canlandırma yapılabilir.
 - Atık toplama ve uzaklaştırma sisteminin kurulması gerekmektedir.
 - Alan aydınlatmasında güneş enerji kullanımlı sistemler tercih edilebilir.
 - Nekropol alanının ziyaretçilere tanıtılmasında rehberlik hizmetinden de yararlanılabilir.
 - İnsan ve doğal kaynakların risk haritalarının hazırlanması gerekmektedir.
 - Bu elde edilen veriler ışığında; öncelikle alanın ekolojik peyzaj planı hazırlanmalıdır. Peyzaj planı çalışmasında öncelikle analiz paftaları (yükselti, bakı, eğim, klimatoloji, hidroloji, yakın çevresi ile etkileşimi, flora ve fauna çalışması gibi) hazırlanarak bu analizlerin sonucuna göre peyzaj projesinin hazırlanması gerçekleştirilmelidir.
 - Hazırlanan peyzaj projesinin Üniversite, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü tarafından onaylanmasından sonra uygulamasının büyük bir titizlikle yürütülmesi gerekmektedir.
 - Alanın koruma öncelikli kullanıma açılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla Nilüfer Belediyesi'ne ve yaşayan yerli halka büyük görev düşmektedir.
- Müze-park projesinde sonuç bildirgesinde yapılan öneriler dikkate alınmaktadır.
- Çalıştay Bursa Uludağ Üniversitesi'nin bilimsel desteği ve Nilüfer Belediyesi'nin değerli katkıları ile gerçekleştirilmiştir. Desteklerinden

dolayı Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yusuf Ulcay'a ve Nilüfer Belediye Başkanı Mustafa Bozbey'e, çalıştayın düzenlenmesinde emeği geçen Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Tarih ve Turizm Bürosuna teşekkür ederiz. Nekropol sahasında kurtarma kazıları için izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne minnettarız. Kurtarma ve sondaj kazılarının başkanlığını üstlenen Bursa Müzeler Müdürü A. Sinan Özbey'e ve müze uzmanı R. Hakan Bay'a teşekkürü borç biliriz. Ayrıca katılımlarından dolayı TMMOB Peyzaj Mimarlar Odası Bursa İl Temsilciliğine teşekkürlerimizi sunarız. Sempozyumun organizasyon aşamasında verdikleri destekten dolayı Arkeologlar Derneği Bursa Şubesi'ne teşekkür ederiz. Son olarak sempozyumun akademik sekretaryasını yürüten Arş. Gör. Gonca Gülsefa, Arş. Gör. Hazal Çıtakoğlu, Arş. Gör. Nur Deniz Ünsal ve Arş. Gör. Serap Ala'ya sempozyumun bütün aşamalarındaki emeklerinden dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Mustafa Şahin - Güney Özkılınç - Ali Sinan Özbey
Bursa, 2019

APOLLONIA a.R. NEKROPOL ALANI KURTARMA KAZILARI

THE RESCUE EXCAVATIONS OF NECROPOLIS AREA AT APOLLONIA a. R.

Mustafa ŞAHİN* – A. Sinan ÖZBEY**

ÖZ

Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle, Bursa Arkeoloji Müzesi'nin başkanlığı ve Nilüfer Belediyesi'nin desteğiyle, 2016 yılı Temmuz ayında başlayan ve halen devam etmekte olan Apollonia a. R. Nekropol Alanı kurtarma kazılarında çıkartılan mezarlara ait örnekler bu bildiriye tanıtılacaktır.

Yaklaşık 5 ay aralıksız sürdürülen kurtarma kazıları esnasında 5 sektörde 17 adet mezar tamamen açığa çıkartılmıştır. Kazı alanının etrafı tel örgü ile çevrilip tam anlamıyla güvenlik sağlandığında açılmak üzere bekletilen 4 adet mezar daha bulunmaktadır. Bugüne kadar sürdürülen kazılar esnasında 4 adet khamosorion tipi, 8 adet kerpiç sanduka mezar, 1 adet basit kil sanduka mezar, 1 adet kerpiç çatki mezar ve 1 adet oda mezar olmak üzere farklı mezar tipleri keşfedilmiştir. Mezarların yerlerinin gizlenmesi amacıyla, üzerlerinin moloz taşlarla kapatılması nekropolün ilginç özellikleri arasında bulunmaktadır.

Kurtarma kazılarının amacı hâlihazırda defineciler tarafından açılan mezarlarda temizlik yapmak iken definecilerin bilinçsiz bir şekilde mezar etrafına gelişigüzel parçalayarak attıkları çok sayıda çanak çömlek örneğine rastlanmıştır. Bununla birlikte mezarların çoğunlukla henüz soyulmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bithynia, Mysia, Apollonia ad Rhyndacum, Nekropol, Müze-park.

ABSTRACT

In this paper, the examples of graves unearthed from the rescue excavations of the Apollonia a. R. necropolis area will be introduced. The rescue excavations are conducted by the permission of the Ministry of Culture and Tourism, and both the support of the Bursa Archaeological Museum and the support of Nilüfer Municipality.

The rescue excavations continued for about five months, seventeen graves in the five sectors were totally excavated. There are four graves waiting to be opened when the excavation area is surrounded by wire netting and fully secured. During the excavations continued until today, different types of tombs were discovered, including four khamosorion type, eight mudbrick cist graves, one simple mudbrick cist grave, one mudbrick grave and one chamber grave type. Among the interesting features of the necropolis are the covering of the graves with rubble stones in order to hide their place.

The purpose of the rescue excavations was to clean the tombs already opened by the illicit excavations. During the rescue excavations, a number of pottery samples were unearthed which the treasure hunters unconsciously chopped around the grave. However, it is understood that most of the graves have not yet been robbed.

Keywords: Bithynia, Mysia, Apollonia ad Rhyndacum, Necropolis, Museum-park.

* Prof. Dr. Mustafa Şahin, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Görükle-Bursa. E-posta: mustafasahin@uludag.edu.tr

** A. Sinan Özbey (M.A.), Tire Müze Müdürlüğü - İzmir. E-posta: alisinanozbey@gmail.com

Bu bildiri hazırlandığında henüz 17 mezarın kazısı tamamlanmıştır.

Bursa İli, Nilüfer İlçesi, Gölyazı Mahallesi'nde yer alan Apollonia Antik Kenti Nekropolü'nde, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Bursa Müzeleri Müdürlüğü başkanlığında, Bursa Uludağ Üniversitesi danışmanlığında sürdürülen kurtarma kazı ve araştırmaları Nilüfer Belediyesi'nin sponsorluğunda 2016 yılında başlamıştır¹.

Bursa-İzmir karayolunun 35. kilometresinden güneye sapıldığında, 3. kilometreden sonra başladığını düşündüğümüz Apollonia Nekropolü, antik kentin girişini belirleyen kule kalıntısına kadar yaklaşık 4 km devam etmektedir. Günümüzde Gölyazı'ya ulaşımı sağlayan modern yol, nekropol alanını ortadan ikiye ayırır şekilde uzanmaktadır. Gölyazılılar tarafından "Gâvur Mezarlığı" olarak da adlandırılan nekropolün yaklaşık 4 km uzunluğunda bir sahaya yayıldığı düşünülmektedir. Nekropolde yürüttüğümüz kurtarma kazıları, hazineye ait olan 1275 (eski 503) numaralı yaklaşık 2,5 hektarlık yüz ölçüme sahip parselde yapılmıştır (Görsel 1).

Antik yazılı kaynaklarda Apollonia'nın kuruluş tarihi hakkında açık bir bilgi yoktur. İÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir sikkeden hareket edilerek kentin kuruluşunu İÖ 5. yüzyıla çıkartmak isteyenlerin yanı sıra bu tarihi erken bulanlar da vardır (Wroth 1964: 8 vdd.). Apollonia'nın adının geçtiği en erken tarihli yazılı belge Milet'te bulunmuştur (Kawerau - Rehm 1914: Nr. 155). İÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen bu yazıtta, koloni kent Apollonia'nın ana kent Milet ile olan ikili ilişkisini yenilemek için bir heyet gönderdiğinden bahsedilmektedir. Bu yazıt aynı zamanda Apollonia'nın Milet kolonisi olarak kurulduğuna da işaret etmektedir. Kent, İÖ 218 ve 188 yılları arasında bir ara Bergamalıların egemenliğindedir. İÖ 183 yılında Romalılar tarafından II. Eumenes'in elinden alınarak Bithynia Kralı I. Prusias'a verilmiştir. Ancak

1 Kurtarma kazılarına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne minnettarız. Kazının sponsorluğunu üstlenen Nilüfer Belediyesi adına Belediye Başkanı Mustafa Bozbey'e çok teşekkür ederiz. Bursa Müze Müdürlüğü adına çalışmalara katılan Hakan Bay ve Uğur Ayhan'a, Nilüfer Belediyesi adına destekte bulunan Onur Ulutaş ve arkeolog Nurgül Çetin'e müteşekkirimiz. Kazıya heyet üyesi olarak katılan Arş. Gör. Gonca Gülsefa ve Arş. Gör. Hazal Çıtakoğlu'na, doktora öğrencisi Metehan İhtiyar'a, yüksek lisans öğrencileri Ashlan Akova, Asya Karacadağlı, Fatma Selbik, Mustafa Uğur Ekmekçi, Murat Akın, Osman Ercan, Tuğba Miran, Uygur Ozan Usanmaz ve lisans öğrencileri Alihan Ural, Büşra Okumuş, Cihan Çalışkan, Ece Erik, Edanur Kaplan, Elif Çalık, Fadime Merve Kızılçay, Fatma Gerim, Gamze Boy, Gamze Budak, Harun Görer, Hülya Subaşı, Minel Çavdar, Murat Aydın, Sevilay Dedeoğlu ve antropolog Semih Onur'a teşekkür ederiz.

Bergama ile Bithynia Krallıkları arasında İÖ 156-154 yıllarında yaşanan savaş sonucunda kent kesin olarak Bergamalıların yönetimine geçmiş olmalıdır.

Apollonia'da henüz Bergama Krallığı öncesine ait herhangi bir yazılı belge veya sikke bulunmamıştır. Apollonia isminin geçtiği ilk sikke darpları Bergama Krallığı Dönemi'ne denk düşen İÖ 2. yüzyılın ortalarına aittir². Bu nedenle Apollonia'nın Bergamalılar tarafından İÖ 183-150 yılları arasında yeniden kurulduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır. Zira, 2016 yılında nekropol alanında yapılan kazılarda M4, M11 ve M15 numaralı mezarlarda ölü hediyeleri arasında İÖ 4. yüzyıla tarihlenen örnekler bulunmaktadır. Ancak kentin Hellenistik Çağ öncesinde isminin Apollonia olup olmadığını henüz bilmiyoruz.

Gümüş ve altın sikke darp etmeyen Apollonia, Roma İmparatorluğu'nun Asya Eyaleti'ni kurmasından sonra da Milet kolonisi olarak kalmış olmalıdır. Ancak "civitas libera" ayrıcalığına (özgür kent statüsü) sahiptir. Böylece kendi iç işlerinde bağımsız, ancak dış ilişkilerde Roma'ya karşı sorumlu ve onunla birlikte hareket eden, Asya Eyaleti'ne vergi ödeyen bir kent "civitas stipendiaria" görünümündedir³.

Apollonia, 19. yüzyıl seyyahlarından başlayarak klasik arkeologlar, epigraflar ve Bizans Dönemi uzmanlarının ilgisini çekmiştir. Kent ilk olarak 1842 yılında W. J. Hamilton tarafından lokalize edilmiş (Hamilton 1842), sonrasında pek çok Batılı gezgin tarafından ziyaret edilmiştir. 1888'de M. P. Lé Bas ve S. Reinach tarafından yapılan ziyaret özellikle mimari yapı ve heykeltıraşlık eserlerinin gravürlerini içeren faydalı bir yayına dönüşmüştür (Lé Bas - Reinach 1888). F. W. Hasluck, 1910 yılında yayımlanan çalışmasında Kyzikos ve çevresini tanıtanın yanında Apollonia'ya da yer vermektedir (Hasluck 1910: 68 vdd.). C. Mango, 1979 tarihli makalesinde, Halilbey Adası'nda bulunan Aziz Konstantin Manastırı'nı mercek altına almaktadır (Mango 1979: 329 vd.). S. Y. Ötügen, A. Durukan, H. Acun ve S. Pekak, 1986 yılında yayımlanan "Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler" isimli serinin 4. kitabında Gölyazı'da bulunan Bizans ve Türk Dönemi eserlerini

2 Sikke betimlerinden kerevit ticaretinin ve Apollon Kültürünün Apollonia için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz. Fritze 1913: 63 vd.

3 Kent tarihi için ayrıca bkz. Abmeier 1990: 1-16.

incelemektedirler (Ötüken vd. 1986: 16-22). B. Yalman'ın 1986 yılında yayımlanan Apollonia hakkındaki kısa makalesine kadar kentin arkeolojisi pek fazla dikkat çekmemiştir (Yalman 1987: 7-12). Sonrasındaki ilk ciddi araştırma A. Abmeier tarafından 1990 yılında yayımlanan yazıtlara göre kentin tarihini irdeleyen makaledir (Abmeier 1990: 1-16). Bunu S. Aybek başkanlığında 2002 – 2010 yılları arasında sürdürülmüş olan arkeolojik yüzey araştırması takip etmektedir⁴. A. K. Öz, S. Aybek ile yapmış oldukları yüzey araştırmasında elde ettikleri bulguların bir bölümünü tanıttığı kitapta Gölyazı'dan da bahsetmektedir (Öz 2017: 18 vdd.). Tarafımızdan başlatılan Bursa ve İlçeleri Kültür Envanteri Projesi kapsamında, Nilüfer Mahalleri'nde 2015 ve 2016 yıllarında yaptığımız yüzey araştırması esnasında Gölyazı'ya da uğranmış ve elde edilen bulgular araştırma kitabının 1. ve 2. ciltlerinde yayımlanmıştır (Şahin 2016; Şahin 2017). Bugüne kadar kentin nekropolünü doğrudan ilgilendiren ilk ve tek çalışma, B. Tomay tarafından 2015 yılında Doç. Dr. Derya Şahin'in danışmanlığında yapılan yüksek lisans tezi olmuştur (Tomay 2015). Bu yayını tarafımızdan kaleme alınan *Nekropol Kazıları 2016-2017* isimli kitap takip etmiştir (Şahin – Özbeş 2017).

Hem tarihçe, hem de araştırma tarihinden anlaşıldığı gibi, Apollonia kentinin nekropolü ile ilgili, son yıllarda yapılan yayınlar dışında bir çalışma söz konusu değildir.

Nekropol sahasında gerçekleştirilen kurtarma kazılarının öncelikli hedefi, bir yandan definecilerle karşı nekropolü koruma altına almak, diğer yandan kurtarma kazısı yapılan alanları düzenleyerek başlangıçtan günümüze kadar defin ve ölü kültürünü anlatan bir müze-park oluşturmaktır.

Kurtarma kazıları, yüzey araştırması esnasında belirlenen 5 sondaj alanında yapılmıştır (Görsel 2). Kazıların amacı defineciler tarafından zarar verilen mezarları kurtarmaya yönelik olduğu için, sondaj alanlarının belirlenmesinde tahrip edilen mezarların konumu esas alınmıştır. Önceden açılan mezarların temizlenmesi esnasında, yüzeye

⁴ Yüzey araştırmasında elde edilen bilgiler 2016 yılında S. Aybek ve B. Dreyer editörlüğünde toplu bir şekilde yayınlanmıştır. Ayrıca bkz. Aybek - Dreyer 2016 (yüzey araştırmalarına ait kaynakça ile birlikte).

çok yakın olmasına rağmen şans eseri defineciler tarafından görülmeyen mezarlara da rastlanmış ve bu mezarlar da kurtarma kazısı programına dâhil edilmiştir. Bazı durumlarda mezar sınırları önceden belirlenen sondaj sınırlarının dışına taşıdığı için sondaj sınırlarında genişlemeler de olmuştur.

Karışıklığa meydan vermemek için, mezarlar, sondaj farklılığı gözetilmeden birden başlayan ve kazısı yapılan mezara göre devam eden ardışık sayılarla numaralandırılmıştır. Ancak zamandan kazanmak için bazı durumlarda iki ayrı sondaj alanında aynı anda çalışılmış, bu nedenle bazı mezarlarda numaralandırma sıralama düzenimizin dışında kalmıştır: Örneğin Sondaj 4'te Mezar 9'dan Mezar 22'ye geçilmektedir. Sondaj 4'te, yine öngörmediğimiz bir şekilde, peribolos duvarı ile çevrili olduğunu düşündüğümüz bir aile mezarı açığa çıkartılmıştır. Aile mezarında bütünlüğü bozmamak için numaralama kendi içinde yapılmıştır: örneğin Mezar 5a, Mezar 5b gibi. Bazı durumlarda da beklemediğimiz şekilde alt alta mezarlar bulunmuştur. Bu durumda da karışıklığa meydan vermemek için mezarlar Mezar 9a, Mezar 9b şeklinde numaralandırılmıştır.

Kurtarma kazılarına alanın 10 x 10 m ölçülerinde karelere ayrılması ile başlanmıştır. Kazılar esnasında sondaj alanları mümkün olduğunca karelerin içine gelecek şekilde sınırlanmış ve mezarlar M1, M2, M3... şeklinde isimlendirilmiştir. Defineciler tarafından daha önce kazılmış olan mezarların (M1, M2, M3, M4 ve M10) temizlik çalışmaları esnasında iskelet ve mezar hediyeleri ile karşılaşınca, kazı çalışmaları salt mezar içi ile sınırlı tutulmamış, mümkün olduğunca, plan kare sınırlarını aşmamak üzere, yakın çevresi de dâhil edilmiştir. Böylece daha önce fark edilmemeleri nedeniyle tahrip edilmemiş çok sayıda mezar açığa çıkartılmıştır.

Alanın nekropol sahası olduğunu gösteren en önemli işaret, daha önce defineciler tarafından dağıtılan khamosorion tipindeki mezarlardır (Tomay 2015: 28 vd.) (Görsel 3-4). Mezarların kolay fark edilememesi nedeni nekropol sahasının yüzeyinin bilinçli bir şekilde moloz taşlarla kaplanmış olmasıdır (Görsel 5). Aslında bu taşların işlevi kazıların ilk günlerinde pek anlaşılammıştır. Ancak ilerleyen günlerde

mezarların yerini gizlemek üzere moloz taşların özellikle araziye yayıldığı anlaşılmıştır.

Sondaj 1'de M1 ve M2 olarak adlandırdığımız 2 adet khamosorion mezar daha önce defineciler tarafından kazıldığı için temizlik yapılmıştır (Görsel 6). M1 numaralı mezarın kuzey uzun yüzünde, 75 cm uzunluğunda, 25 cm genişliğinde bir tabula-ansata içerisinde, harf yüksekliği 2 cm olan 3 satır Yunanca yazıt ve yazıtı ikiye ayıracak şekilde yerleştirilen 1 adet Hermes Hermes betimi yer almaktadır (Şahin – Özbek 2017: 29 vd. Görsel 34-35) (Görsel 7).

M2'de ise lahit teknesinin her iki uzun yüzünde bilinçli olarak açıldıklarını düşündüğümüz 2 adet delik bulunmaktadır; kuzeydeki 14 cm çapında, 20 cm derinliğinde, güneydeki ise 15 cm çapında, 32 cm derinliğindedir (Şahin – Özbek 2017: 44 vd. Görsel 48-49) (Görsel 8). Her iki mezar, korunan mezar hediyelerine göre İS 1. yüzyıldan - 14. yüzyıla kadar geniş bir zaman dilimine tarihlenmektedir. Bu durum, zamanla lahit teknesine dışarıdan akan buluntu olarak yorumlanabileceği gibi, tekrar kullanımla da açıklanabilir. M3 ve M4 numaralı mezarlar da khamosorion tipindedir (Şahin – Özbek 2017: 54 vd.). Mezar hediyelerine göre İÖ 1 – İS 1. yüzyıllar arasına tarihlenen M3 numaralı mezarda buluntu grubu homojen bir görüntü arz etmektedir. 3. sondaj alanında yer alan M4 numaralı mezar da defineciler tarafından açılıp tahrip edilmiş olsa da, mezar hediyeleri arasında İÖ 4. - 3. yüzyıla tarihlenen örneklerin bulunması oldukça önemlidir (Şahin – Özbek 2017: 47 vd. Kat. M4-1 vd.). Çünkü Helenistik Dönem öncesi kentin varlığına dair elle tutulabilir ilk belgeler böylece ele geçmiş olmaktadır.

Büyük bölümü 12E'de olmak üzere 12D numaralı plan karenin kuzey çeyreğini kapsayan Sondaj IV (Şahin – Özbek 2017: 72 vd.), Sondaj III'ün yaklaşık 10 m güneyinde yer almakta olup, 10 x 10 m ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır (Görsel 2). Bu sondaj alanı belirlenirken, defineciler tarafından tahrip edilen bir mezar göz önünde bulundurulmuştur (Görsel 9). Yüzeyledeki moloz taşların kaldırılmasından sonra kuru duvarın mezarın etrafını çeviren bir peribolos duvarı olduğu anlaşılmıştır (Görsel 10). Peribolos duvarı ile çevrili bir alanda bulunan mezarlar bir aileye ait olabileceğinden birlikte ele

alınarak aynı numara altında alt başlıklar halinde isimlendirilmiştir: 5a, 5b, 5c, 5d. Peribolos duvarının dışında kalan, ancak Sondaj IV'ün içerisinde bulunan diğer mezarlar ise M6, M7, M8 gibi standart şekilde numaralandırılmıştır (Görsel 11). M9'da alt alta iki mezar gelmesi nedeniyle numaralandırma M9a, M9b şeklinde yapılmıştır. Yüzeyle temizliği esnasında bulunan İS 28-29 yıllarına tarihlenen 1 adet Sardes sikkesi ise en ilginç buluntular arasında yer almaktadır (Şahin – Özbek 2017: 77 Kat. SIV-1).

Sondaj alanının yaklaşık ortasında yer alan ve peribolos duvarının içinde bulunan mezarlardan M5a ve M5b numaralı olanlar 2016 sezonunda, M5c ve M5d numaralı olanlar ise 2017 sezonunun ilk günlerinde açığa çıkartılmıştır. Alanın güneyinde, peribolos duvarının üzerine gelecek şekilde yerleştirilen M5b numaralı mezar, tam sınırda olması nedeniyle peribolos içi kapsamında değerlendirilmiştir (Görsel 12).

Peribolos duvarı içerisinde gün ışığına çıkarttığımız 4 mezardan 3'ünde ortak şekilde birincil kremasyon uygulanmıştır. Mezarlarda birincil kremasyon uygulanması DNA testi ile kimlik belirlemeye engel teşkil etmiştir. M5a numaralı mezarda birincil kremasyona ait herhangi bir karbon izine rastlanmamıştır (Şahin – Özbek 2017: 80 vd.). Bunun nedeni definecilerin tahribi olabilir. Bununla birlikte M5a'da, mezar zeminini oluşturan anakaya üzerinde, diğer 3 mezardan farklı olarak, çukurların dolgu toprak ve kil ile tesviye edilerek düzeltilmesi, mezarda normal gömü yapılmış olma olasılığını güçlendirmektedir. Mezarlar anakayadan faydalanılarak veya bağımsız bir şekilde kerpiç duvarla sandık mezar şeklinde inşa edilmiştir. Mezarların tamamının üzeri kenarları düzeltilmemiş kireçtaşından plakalar ile örtülmüştür (Görsel 13). Birincil kremasyona rağmen, mezar hediyelerine göre, her 4 mezarın bir aileye ait olabilecek kadar birbirlerine yakın tarihlerden olduğunu söylemek mümkündür. Mezarda bulunan çoğunlukla karbonlaşmış iskelet parçalarından hareket ederek cinsiyet veya yaş tayininde bulunamıyoruz. Ancak en son açtığımız M5d numaralı mezarda bulunan spatula, kaşık ve olasılıkla ilaç karmada kullanılmış olan mermer bir palet ile birlikte toplu halde çok

sayıda unguanterium, aile reisinin hekim olma olasılığını güçlendirmektedir (Şahin – Özbey 2017: 117 vd. Kat. M5d-1 vd.). Diğer 3 mezarda birer strigilis bulunması bunların delikanlı mezarı olabileceğini akla getirmektedir (Şahin – Özbey 2017: 101 vd. Kat. M5a-64 ve M5a-71, 110 Kat. M5b-12, 115 vd. Kat. M5c-10). Ancak bilindiği gibi, strigilis hamamlarda aynı zamanda kadınlar tarafından kullanılan bir temizlenme gerecidir (Whitmore 2013: 18 vd. fig. 2-3). M5a ve M5c'de strigilis ile birlikte lagynos bulunmuş olması her iki mezarın kadına ait olma olasılığını güçlendirmektedir (Şahin – Özbey 2017: 82 vd. Kat. M5a-3, 113 Kat. M5c-1); olasılıkla hekimin eşi ve kızına. M5b'de ise strigilisin yanında bronz oinokhoenin (Şahin – Özbey 2017: 109 Kat. M5b-11) bulunması, bu mezarın ailenin delikanlısına ait olduğunu düşündürmektedir. 4 mezar da İS 1. yüzyıl içine tarihlenmektedir. Elde ettiğimiz mezar hediyeleri arasında sikke gibi kesin tarihlendirilebileceği buluntu olmaması tarih sınırını geniş tutmamıza neden olmaktadır. Peribolos alanı göle hâkim bir konumdadır (Görsel 14). Bu konum hekim ailesinin kentlin hatırlı ailelerinden birisi olabileceğine işaret etmektedir.

Anakayaya üzerine oturtulan M6, kalın kil ile oluşturulan duvarlara sahiptir (Görsel 15). Kil duvarlar ayrıca dıştan taş örgü ile desteklenmeden, doğrudan üzeri kapak taşları ile kapatılmıştır. Anakayadaki çukurlar ise M5a'da olduğu gibi kil dolgu ile tesviye edilmiştir. Bu özelliği ile şimdiye kadar açtığımız mezarlar içerisinde Apollonia Nekropolü'nün özgün örneklerinden birisidir. Mezarın ölçüleri ve ele geçen kafatasının boyutları mezarın bir çocuğa ait olduğuna işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 126 vd.).

İS 1. yüzyıla tarihlenen M7 (Şahin – Özbey 2017: 130 vd.) ve M8 (Şahin – Özbey 2017: 134 vd.) numaralı mezarlar, kerpiç çatki mezarlar grubuna girmektedir (Görsel 16). Bu teknikte mezarın çevresi önce kil duvar ile çevrenmekte, daha sonra dıştan moloz taşlarla desteklenmektedir. Daha sonra mezarın üzeri alınlık şeklinde yerleştirilen kerpiçler ile kapatılmaktadır. Çatkıyı oluşturan kerpiçler yaklaşık 42 x 42 cm boyutlarında kare şeklindeki 4 adet plakadan oluşmaktadır.

12E numaralı parselin içerisinde yer alan M9 numaralı mezar, peribolos duvarının kuzeydoğusundadır (Görsel 16). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan mezarın sınırları, anakaya üzerine sıralanan moloz taşlarla belirlenmiştir (Görsel 17). Bu alanda yapılan kazılar neticesinde alt alta yerleştirilen iki mezar bulunmuştur; bundan dolayı mezarlar M9a ve M9b olarak adlandırılmıştır. Mezar buluntularına göre, daha alt seviyede bulunan M9b numaralı mezara İÖ 2-1. yüzyılda gömü yapılmışken (Şahin – Özbey 2017: 141 vd.), M9a numaralı mezar İÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir (Şahin – Özbey 2017: 138 vd.). M9b numaralı mezar kil sanduka tipinde olup birincil kremasyon uygulanmıştır. M9a ise taş sanduka mezar grubuna girmekte olup inhumasyon gömü yapılmıştır. Bu farklılıklar, hem zamanla ölü defin geleneklerindeki değişime, hem de mezarın aynı aile tarafından bir defa daha kullanılmadığına işaret etmektedir.

Üzeri kapak taşları ile örtülen kerpiç sanduka tipindeki M22 numaralı mezarda birincil kremasyon dikkat çekmektedir (Görsel 18). Mezarda bulunan ölü hediyeleri İS 1. yüzyılın 2. yarısından 3. yüzyıla kadar bir zaman aralığını göstermektedir (Şahin – Özbey 2017: 147 vd.). Altın diadem (Şahin – Özbey 2017: 153 Kat. M22-16), yüzükler (Şahin – Özbey 2017: 153 vd. Kat. M22-17 vd.) ve boncuk (Şahin – Özbey 2017: 155 vd. Kat. M22-27) gibi mezar hediyelerinden hareket ederek, mezarın bir kadına ait olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

Büyük bölümü 15H'da olmak üzere 14H ve 15H numaralı parsellerin içinde kalan Sondaj V, Sondaj IV'ün yaklaşık 20 m kuzeydoğusunda, karşılama alanı olarak düşünülen en üst terasın ise yaklaşık 30 m güneydoğusunda yer almaktadır (Şahin – Özbey 2017: 158) (Görsel 19). Eğimli bir arazide uzanan alanının yüzeyi moloz taş, ot ve çalılıkla kaplıdır. Sondaj alanı belirlenirken daha önce defineciler tarafından kaçak kazılarla açılan ve bir bölümü tekrar taş ve toprakla dolan bir oda mezar (M10 numaralı mezar) esas alınmıştır (Görsel 20). Halihazırda 3/4'lük bölümü açıkta olan oda mezarın duvarları malta harcı ve moloz taşla örülmüştür.

Basit toprak mezarlar grubunda yer alan M11 (Şahin – Özbey 2017: 164 vd.) ve M15 (Şahin – Özbey

2017: 178 vd.) numaralı mezarlar, mezar hediyeleri ile Apollonia Nekropolü'nde ele geçirdiğimiz en erken tarihli örneklerdir. Bir çocuğa ait olduğunu düşündüğümüz M11 numaralı basit toprak mezar, buluntularına göre İÖ 4. yüzyıldan – İÖ 1. yüzyılın sonu arasında geniş bir zamana işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 164 vd.). Mezarda bulunan unguentarium İÖ geç 3. yüzyıl tarihi ile nekropolün erken tarihli buluntuları arasında yer almaktadır (Şahin – Özbey 2017: 165 Kat. M11-1). Buluntu durumuna göre mezara gömü Hellenistik Dönem'de yapılmış olmalıdır. M15 numaralı mezarın buluntuları ise İÖ 4. yüzyıldan – İÖ 1. yüzyılın sonu arasında geniş bir zaman dilimine işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 178 vd.). Bununla birlikte mezarda bulunan gri hamurlu unguentarium, İÖ 4. yüzyıl 3. çeyreği tarihi ile Apollonia'nın en erken tarihli buluntuları arasındadır (Şahin – Özbey 2017: 179 Kat. M15-1). Her iki mezar, Apollonia Nekropolü'nde bugüne kadar açığa çıkarttığımız en erken tarihli mezarlar olma özelliğine sahiptir. Diğer bir ifade ile, bu mezarlardan hareketle Apollonia'da Hellenistik Dönem öncesine giden bir yerleşimin bulunduğunu söylemek mümkündür.

M12, kazısı tamamlanan 15 kerpiç çatki mezar içerisinde en iyi korunmuş olanıdır (Şahin – Özbey 2017: 167 vd.)(Görsel 21). Bu nedenle hem kerpiç mezarlara definin nasıl olduğu, hem de birincil kremasyon konusunda önemli bilgiler elde etmemize olanak vermiştir. Kazı çalışmaları esnasında her aşama dikkatlice belgelenmiş, böylece yapım şekli ve yapı elemanları hakkında önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Mezar buluntuları mezarın İS 1. yüzyıla ait olabileceğine işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 170 vd. Kat. M12-1 vd.).

Sondajalanının kuzeybatısında yer alan M13 numaralı mezar, 14H numaralı açmasının kuzeybatısındadır (Şahin – Özbey 2017: 172 vd.) (Görsel 19). Doğubatı yönünde anakayanın oyulması ile oluşturulan mezar teknesinin kenarlarında oluşan boşluklar malta harcı kullanılarak moloz taş ve tuğla ile örülen duvarla tamamlanmıştır. Mezar buluntuları ağırlıkla İS 1. yüzyılın sonları ile 2. yüzyılın ilk yarısına işaret etmektedir (Şahin – Özbey 2017: 174 vd. Kat. M13-1 vd.). Mezarda bulunan sikke etkili korozyon

nedeniyle tarihlenememiştir (Şahin – Özbey 2017: 175 Kat. M13-5).

Kuzey-güney doğrultuda uzanan M16 numaralı mezar, kerpiç çatki taş kapama mezarlar grubuna girmektedir (Şahin – Özbey 2017: 183 vd.). Buluntuları arasında yer alan unguentariuma göre (Şahin – Özbey 2017: 184 Kat. M16-1), gömü Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olmalıdır.

Mezar 17, farklı iki gömü tespit edilmesi nedeniyle M17a ve M17b şeklinde iki alt başlıkta ele alınmıştır (Şahin – Özbey 2017: 185 vd.). İlk aşamada tek bir bireye ait olduğu düşünülen mezarda, kazının ilerleyen safhalarında iki ayrı gömünün yapıldığı tespit edilmiştir. Mezarlardan erken evreye ait olan M17a numaralı mezarda herhangi bir buluntuya rastlanmadığı için gömü tarihini bilemiyoruz. İlk mezarın önemli ölçüde tahrip olmasına neden olan M17b numaralı ikinci mezar, buluntuları yardımıyla İS 1. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir (Şahin – Özbey 2017: 189).

Kerpiç çatki mezarlar grubunda yer alan M19 numaralı mezar, buluntuları yardımıyla İÖ 1- İS 2. yüzyıl aralığında bir zamana tarihlenmektedir (Şahin – Özbey 2017: 192 vd.).

Birincil kremasyon uygulanan kerpiç sanduka tipindeki M20 numaralı mezar, buluntularına göre İS 1. yüzyılın 2. yarısında tarihlenmektedir (Şahin – Özbey 2017: 197 vd.).

M14 (Şahin – Özbey 2017: 176 vd.), M17a (Şahin – Özbey 2017: 186), M18 (Şahin – Özbey 2017: 190 vd.) ve M21 (Şahin – Özbey 2017: 201 vd.) numaralı mezarlarda ise tarihlenmeye yardımcı olabilecek mezar hediyesi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Apollonia Nekropolü'nde bugüne kadar tespit edilen mezar tipleri; kireç taşından anakayanın tekne şeklinde oyulmasıyla oluşturulan khamosorion mezarlar, taş sanduka mezarlar, kerpiç sanduka mezarlar, kil sanduka içinde kerpiç çatki mezarlar, oda mezarlar, basit toprak mezarlar olmak üzere 6 tipte karşımıza çıkmaktadır. Oda mezarlar, tuğla veya moloz taşlar ve horasan harcı ile örülmüştür. Khamosorion ve oda mezar dışında kalan mezarlarda, ölünün bedeni, anakayanın

üzerindeki oyuklar temizlenerek, diğer bir ifadeyle, mevcut çukurlar tesviye edilerek zemin üzerine yerleştirilmiştir. Kerpiç çatki mezarlarda önce harçsız moloz taşlarla sınır belirlenmiş, daha sonra kurutulmuş kerpiçle mezar duvarları oluşturulmuştur. Bu tür mezarların içerisinde genellikle birincil kremasyon uygulanmıştır. Mevcut mih ve yanık izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, ölünün bedeni ahşap teneşir üzerine uzatıldıktan sonra yakma işlemi gerçekleştirilmiştir.

Mezarların üzerleri, özellikle sanduka mezarlarda, kenarları düzeltilmeden kaba bırakılmış kireçtaşından kapak taşları ile kapatılmıştır; taş plakalar genellikle 4 ayrı büyük bloktan oluşmaktadır. Kapak taşları belli bir düzen içerisinde kapatılmış ve

aralara kilit taşları yerleştirilmiştir. Böylece mezarın sonradan açılması zorlaştırılmıştır. Bu nedenle kilit taşları alınmadan ve en üste oturtulan blok taş tespit edilmeden mezarı açmak çok zordur. Mezarların zeminlerini oluşturan anakaya, khamosorionların ve oda mezarların dışında, genellikle düzeltilmemiştir. Bunun nedeni ölü bedeninin doğrudan mezar zeminine değil de, yakılması için ahşap teneşir üzerine uzatılması olmalıdır. Basit kil sanduka mezarlarda, mezar teknesi kil duvar ve düzeltilen anakaya ile oluşturulmaktadır. Kil duvar, dış yüzeyden moloz taşlarla örülen kuru duvar ile desteklenmiştir. Bu tip mezarların üzerleri kapak taşları ile kapatılmıştır. Kapak taşları çoğunlukla moloz taş duvar ve anakaya üzerinde oturmaktadır. Ancak doğrudan kil duvar üzerine oturtulan örnekler de bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abmeier 1990 A. Abmeier, "Zur Geschichte von Apollonia am Rhyndakos", E. Schwertheim (ed.), *Mysische Studien, Asia Minor Studien 1*, Bonn, 1-16.
- Aybek - Dreyer 2016 S. Aybek - B. Dreyer (eds.), *Der archäologische Survey von Apollonia am Rhyndakos beim Uluabat-See und der Umgebung Mysiens in der Nordwest-Türkei 2006-2010*, Orient & Occident in Antiquity 2, Berlin.
- Hamilton 1842 W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With some Account of their Antiquities and Geology, Vol.1*, London.
- Hasluck 1910 F. W. Hasluck, *Cyzicus, Being Some Account of the History and Antiquities of that City, and of the District Adjacent to it, with the Towns of Apollonia Ad Rhyndacum, Miletupolis, Hadrianotherae, Priapus, Zeleia, etc.*, Cambridge.
- Kawerau - Rehm 1914 G. Kawerau – A. Rehm, *Das Delphinion in Milet*, Th. Wiegand (ed.), *Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, Band 1,3, Berlin.
- Lé Bas - Reinach 1888 M.P. Lé Bas – S. Reinach, *Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, Paris.
- Mango 1979 C. Mango, "The Monastery of St. Constantine on Lake Apollon", *Dumbarton Oaks Papers* 33, 329-333.
- Ötüken vd. 1986 Y. Ötüken – A. Durukan – H. Acun - S. Pekak, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* 4, Ankara, 16-22.
- Öz 2017 A. K. Öz, *Uluabat Gölü Çevresi Mimari ve Arkeolojik Yüzey Araştırması*, Bursa.
- Ramsay 1960 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul.
- Şahin vd. 2011 M. Şahin – Y. Polat – T. Zimmermann, "Der Hafen von Kapanca. Ein neuer Vorschlag zur Lokalisation der Stadt Caesarea Germanica", *OLBA* 19, 203-232.
- Şahin 2016 M. Şahin, *Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, Nilüfer İlçesi I*, Bursa.
- Şahin – Özbey 2017 M. Şahin – A.S. Özbey, *Nekropol Kazıları 2016-2017*, M. Şahin (ed.), Apollonia a. R. Araştırmaları I, Bursa.
- Tomay 2015 B. Tomay, *Apollonia ad Rhyndacum Nekropolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- von Fritze 1913 H. von Fritze, *Die antiken Münzen Mysiens*, Berlin.
- Whitmore 2013 A. M. Whitmore, *Small Finds and the Social Environment of the Roman Baths*, PhD Thesis, University of Iowa (Iowa Research Online).
- Wroth 1964 W. Wroth, *Catalogue of the Greek Coins of Mysia, A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, London.
- Yalman 1987 B. Yalman, "Gölyazı Köyü, Apollonia ad Rhyndacum", *İlgi* 37, 7-12.

GÖRSEL LİSTESİ

- Görsel 1.** Apollonia a.R.'un konumu (Kaynak: Google Earth)
- Görsel 2.** Apollonia Nekropolü sondaj alanları rölövesi (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 3.** Apollonia Nekropol alanı Khamosorion tipi mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 4.** Apollonia Nekropol alanı Khamosorion tipi mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 5.** Mezarları kamufle etmek amacıyla kullanılan moloz taşlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 6.** Sondaj I, M1 ve M2 numaralı mezarlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 7.** Lahit teknesinin kuzey uzun yüzünde yer alan Yunanca yazıt ve Hermes Hermesi betimi (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 8.** Lahit teknesinin her iki uzun yüzünde yer alan deliklerden örnek (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 9.** Sondaj IV'te defineciler tarafından dağıtılan mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 10.** Sondaj IV, M5a numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 11.** Sondaj IV'te açılan mezarlar toplu halde (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 12.** Sondaj IV, Mezar M5a, M5b, M5c, M5d (Peribolos duvarı içerisindeki mezarlar) (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 13.** Sondaj IV, Mezar M5a, M5b, M5c, M5d (Peribolos duvarı içerisindeki mezarlar) numaralı mezarlarının plaka taşlar ile örtülmüş hali (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 14.** Sondaj IV, Peribolos alanı (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 15.** Sondaj IV, M6 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 16.** Sondaj IV, M7, M8 ve M9 numaralı mezarlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 17.** Sondaj IV, M9 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 18.** Sondaj IV, M22 numaralı mezar (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 19.** Sondaj V'te açılan mezarlar toplu halde (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)
- Görsel 20.** Sondaj V, M10 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)
- Görsel 21.** Sondaj V, M12 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 1. Apollonia a.R.'un konumu (Kaynak: Google Earth)

Görsel 2. Apollonia Nekropolü sondaj alanları rölövesi (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 3. Apollonia Nekropol alanı Khamosorion tipi mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 4. Apollonia Nekropol alanı Khamosorion tipi mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 5. Mezarları kamufle etmek amacıyla kullanılan moloz taşlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 6. Sondaj I, M1 ve M2 numaralı mezarlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 7. Lahit teknesinin kuzey uzun yüzünde yer alan Yunanca yazıt ve Hermes Hermes betimi (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 8. Lahit teknesinin her iki uzun yüzünde yer alan deliklerden örnek (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

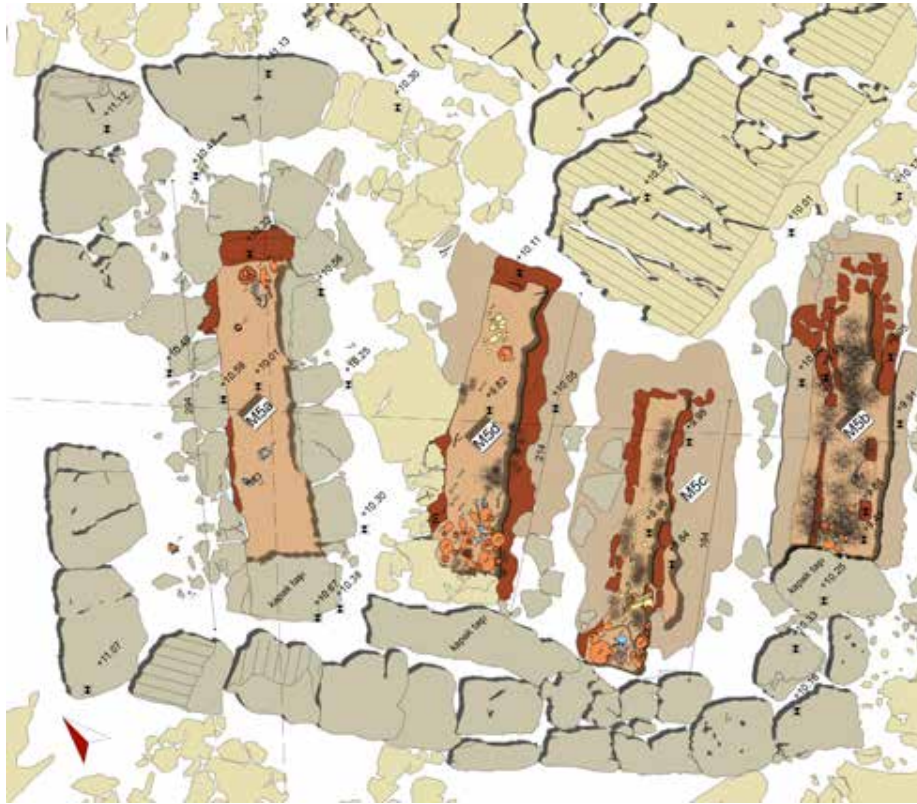
Görsel 9. Sondaj IV'te definciler tarafından dağıtılan mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

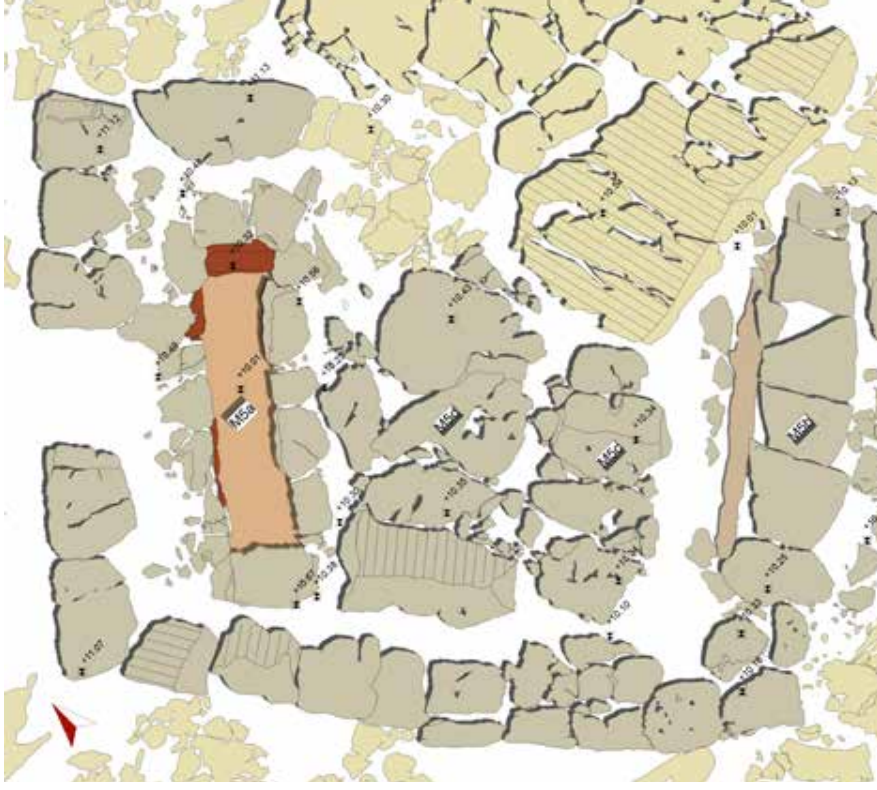
Görsel 10. Sondaj IV, M5a numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 11. Sondaj IV'te açılan mezarlar toplu halde (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 12. Sondaj IV, Mezar M5a, M5b, M5c, M5d (Peribolos duvarı içerisindeki mezarlar) (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

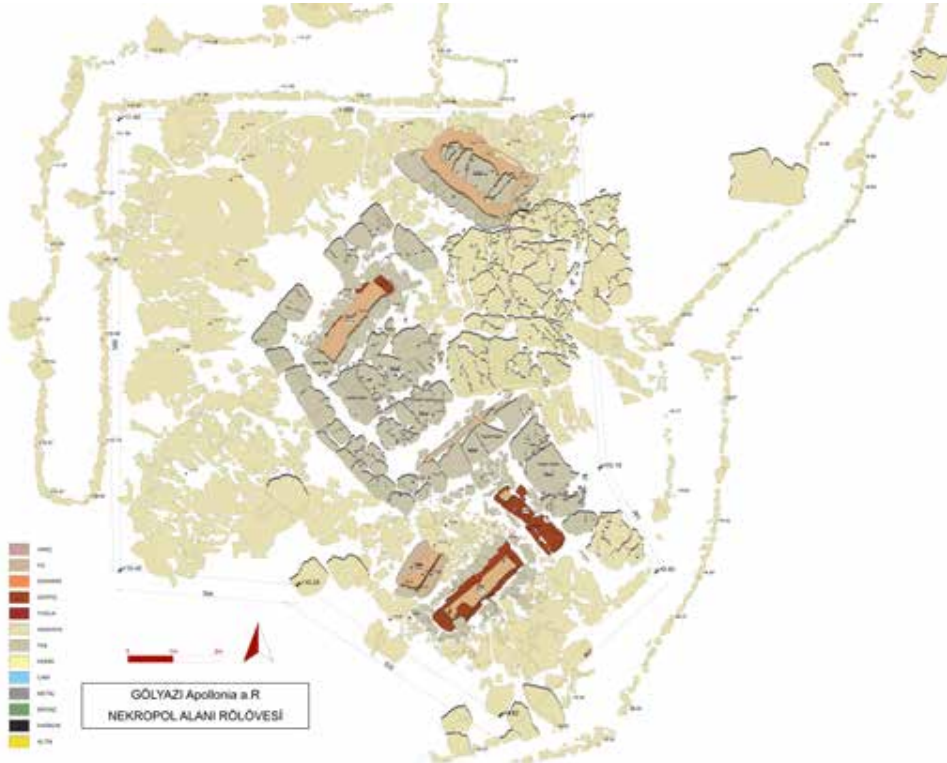
Görsel 13. Sondaj IV, Mezar M5a, M5b, M5c, M5d (Peribolos duvarı içerisindeki mezarlar) numaralı mezarlarının plaka taşlar ile örtülmüş hali (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 14. Sondaj IV, Peribolos alanı (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 15. Sondaj IV, M6 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

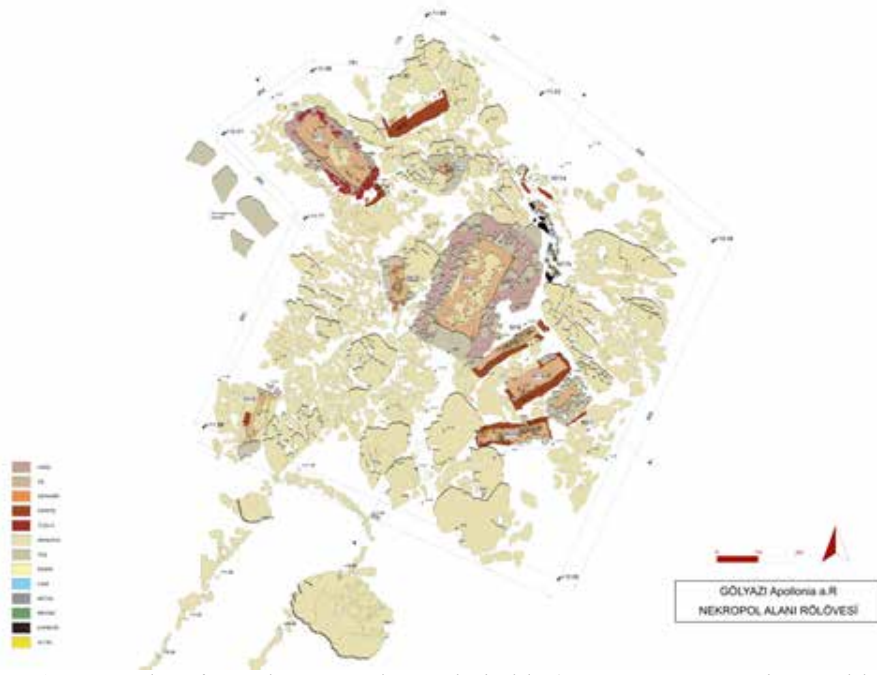
Görsel 16. Sondaj IV, M7, M8 ve M9 numaralı mezarlar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 17. Sondaj IV, M9 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 18. Sondaj IV, M22 numaralı mezar (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 19. Sondaj V'te açılan mezarlar toplu halde (Çizim: Mimar Fadime Yıldız)

Görsel 20. Sondaj V, M10 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)

Görsel 21. Sondaj V, M12 numaralı mezar (Apollonia a. R. Kazısı Arşivi)